

بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) در دفاع مقدس*

سید هادی زرقانی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۶

چکیده: پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به دلیل ماهیت دینی، استقلال طلبانه و ضد استکباری نظام اسلامی، توطئه‌های مختلفی از سوی قدرت‌های بزرگ بر علیه ملت و کشور ایران طراحی و اجرا شد. حمله و تجاوز نظامی رژیم بعث عراق به خاک ایران در شهریور سال ۱۳۵۹ به نیابت از قدرت‌های بزرگ و همراهی کشورهای منطقه از جمله این توطئه‌ها و بزرگترین آن محسوب می‌شود. جنگ هشت ساله عراق علیه ایران، با وجود هزینه‌های فراوان مادی و تقدیم هزاران شهید و جانباز برای بقاء نظام اسلامی، دربردارنده تجربیات و تلاش‌های ارزنده‌ای بود که در تداوم بقاء و تقویت روزافزون نظام اسلامی نقش موثری داشت. از این منظر دوره دفاع مقدس به مثابه گنجینه ارزشمندی از تجربیات، سیاست‌ها، طرح‌ها، تدابیر و راهبردهایی است که می‌تواند به عنوان چراغ راه آینده نظام اسلامی در مقابله با تهدیدات آتی قرار گیرد. حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) به عنوان یک فقیه و مجتهد مسلم دینی و رهبر سیاسی آگاه در مدیریت حکیمانه دفاع مقدس نقش بی‌بدیلی داشتند و مجموعه مولفه‌ها و اصول دینی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی را در مدیریت دفاع مقدس در نظر داشتند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی و تحلیل راهبردهای دفاعی مد نظر حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) در دوران دفاع مقدس پرداخته است. روش پژوهش، روش تحلیل محتوای کیفی و کمی است و با دو رویکرد قیاس و استقراء، متن صحیفه امام خمینی (رحمه الله علیه) در دوران دفاع مقدس مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است. برای شناخت و تبیین مفاهیم و راهبردهای دفاعی مد نظر حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه)، مولفه‌های هفت گانه دفاعی شامل (فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح، عملیات روانی، اخلاق اسلامی در جنگ، نیروی نظامی، تراز انقلاب اسلامی، نقش قدرت‌های جهانی در جنگ و نقش و کارکرد بسیج مردمی) ملاک قرار گرفته است. در قالب یافته‌های پژوهش و بر بنیاد این هفت مولفه؛ ۵۴ مفهوم دفاعی بر اساس متن صحیفه امام خمینی (رحمه الله علیه) استخراج شده است. در ادامه با مبنای قرار دادن ۵۴ مفهوم و با روش تحلیل محتوای کیفی و فرایند «مقوله سازی»، هفده راهبرد دفاعی مد نظر حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) در مولفه‌های هفت گانه احصاء شده است.

واژگان اصلی: دفاع مقدس، راهبرد، حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه)، دفاع، سیاست دفاعی.

۱. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول). h-zarghani@um.ac.ir

* این مقاله مستخرج از پروژه پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس شهید سپهبد پاسدار حاج قاسم سلیمانی است و از حمایت مادی و معنوی آن برخوردار شده است.

مقدمه

امنیت و دفاع مهمترین دغدغه حکومت‌ها در طی تاریخ بوده است و کشورها به منظور حفظ تمامیت ارضی، حاکمیت و استقلال، حفظ جان مردم و مقابله با تهدیدات؛ سیاست‌ها، طرح‌ها و تدابیر مختلف نظامی و دفاعی را در پیش گرفته‌اند (تهامی، ۱۳۹۰: ۳). تاسیس ساختارهای نظامی و ارتش، آموزش‌های منظم و افزایش مهارت‌های نظامی، ایجاد مراکز و استقرار گاه‌های نظامی، ایجاد دیوارهای دفاعی بخشی از این تدابیر و اقدامات است (زرقانی، ۱۴۰۰: ۱۳). جنگ و حملات نظامی سابقه‌ای به تاریخ پیدایش اجتماعات بشری دارد و از اینرو ادبیات نظامی جهان دارای پیشینه و منابع غنی است. در واقع، مفاهیم و دانش واژه‌های نظامی و دفاعی دارای قدمت زیادی هستند و البته متناسب با پیشرفت‌های علمی و فنی و افزایش دانش نظامی جوامع، مفاهیم، اصول و نظریه‌های جدیدی نیز مطرح شده است. به عنوان نمونه می‌توان به مفاهیمی چون سیاست دفاعی، دکترین نظامی، راهبرد دفاعی و راهبرد تسلیحاتی اشاره کرد که عمدتاً در طی دهه‌های اخیر مطرح شده‌اند. در این زمینه، نکته بسیار مهم این است که هر رویداد جنگی و دفاعی در بردارنده تجربه‌های ارزشمندی برای کشورهای درگیر است و تجربه‌نگاری این رویدادهای نظامی خود منبع بارزوشی برای غنی‌تر شدن ادبیات نظامی کشورها و تقویت توان دفاعی آنها محسوب می‌شود. چنانکه به عقیده کارشناسان یکی از مهمترین منابع برای تدوین دکترین‌ها و سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی، تجربیات گذشته است (پاتاجو، ۱۳۸۴: ۸۳). از همین روست که در دانشگاه‌ها و مراکز نظامی، جنگ‌ها و رویدادهای نظامی به دقت مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند و لازم است تجربیات ارزشمند دوران دفاع مقدس نیز از این منظر مورد واکاوی و تحلیل قرار گیرد.

بیان مساله

کشور ایران به عنوان یکی از قدیمی‌ترین کشورهای صاحب تمدن در طول تاریخ پرفراز و نشیب خود با تهاجمات نظامی روبرو بوده است و برای مقابله با این تهدیدات سیاست‌ها و طرح‌های مختلف دفاعی، نظامی و امنیتی را بکار گرفته است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نظام جمهوری اسلامی ایران، به دلیل ماهیت دینی، مستقل و ضد استکباری نظام اسلامی، توطئه‌های مختلفی از سوی قدرت‌های بزرگ یا ایادی منطقه‌ای آنان با هدف سقوط نظام جمهوری اسلامی طراحی و اجرا شد. حمله و تجاوز نظامی رژیم بعث عراق در شهریور سال ۱۳۵۹ یکی از

بزرگترین این توطئه‌ها و تهدیدها محسوب می‌شد که به نیابت از قدرت‌های بزرگ و با حمایت بسیاری از کشورهای منطقه و جهان بر علیه نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران صورت گرفت.

جنگ هشت ساله عراق و ایران با وجود هزینه‌های فراوان مادی و تقدیم هزاران شهید و جانباز برای بقاء نظام اسلامی، دربردارنده تجربیات و اندوخته‌های ارزشمندی بود که در تداوم بقاء و تقویت روزافزون این نظام نوپا نقش موثری داشت. از طرفی تجربه چهار دهه اخیر نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران به واسطه موقعیت ممتاز ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی و نیز ماهیت ایدئولوژیکی انقلاب و نظام اسلامی، همواره با طیف وسیعی از تهدیدات سخت و نرم روبرو بوده و خواهد بود. از اینرو استمرار بقاء نظام اسلامی و افزایش روزافزون قدرت ملی و نظامی کشور، مستلزم طراحی و تدوین دکترین‌ها، سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی متناسب با وضعیت جغرافیایی کشور، مبانی، ارزش‌ها و اهداف راهبردی حکومت و متغیرهای محیطی و فرامحیطی است (قیصری و خزری، ۱۳۹۵: ۵۷). در تدوین سیاست و راهبردهای دفاعی منابع مختلفی چون تجربه‌های زیسته پیشین، سناریوهای آینده و به ویژه مراجعه به نظر رهبران بلندپایه، صاحب‌نظران و متخصصان نظامی، نخبگان علمی، سیاسی مدنظر قرار می‌گیرد. بدون تردید، اندیشه، تفکرات و دیدگاه‌های حضرت امام (ره)، به عنوان یک مجتهد و فقیه برجسته دینی، بنیان‌گذار و رهبر انقلاب اسلامی و فرماندهی کل قوا در طول دوران دفاع مقدس در این زمینه منبعی ارزشمند و بسیار مهم محسوب می‌شود و از اینرو ضرورت دارد در این حوزه پژوهش‌های دقیق و علمی متعددی صورت گیرد. تاکنون پژوهش‌های ارزنده‌ای در خصوص سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی و نظامی حضرت امام در دوران دفاع مقدس صورت گرفته است و یافته‌های علمی ارزشمندی نیز از این پژوهش‌ها استخراج شده و در اختیار نظام علمی و اجرایی کشور قرار گرفته است. این پژوهش نیز در همین راستا، به دنبال بررسی و تبیین مهمترین راهبردهای دفاعی حضرت امام در طی دوران دفاع مقدس بر اساس مجموعه بیانات و پیام‌های ایشان در قالب متن «صحیفه امام» (ره) می‌باشد. در واقع سوال اصلی پژوهش این است که مهمترین راهبردهای دفاعی حضرت امام در دوران دفاع مقدس کدامند؟

مبانی نظری

کلید واژه اصلی این پژوهش «راهبرد دفاعی» می‌باشد و در ادامه مطلب به اختصار به تعریف مفهوم راهبرد، انواع آن و تعریف راهبرد دفاعی پرداخته می‌شود. لازم به ذکر است در تعریف

مفاهیمی مانند سیاست دفاعی، راهبرد دفاعی، راهبرد نظامی و ... در ادبیات نظامی جهان نوعی ابهام و نسبی‌گرایی وجود دارد. در واقع این مفاهیم و دانش واژه‌ها با یکدیگر دارای اشتراک و همپوشانی زیادی هستند و مرزبندی و فصل مشترک روشنی ندارند. حتی در دانشگاهها و محافل علمی نیز بین صاحب نظران و اندیشمندان متخصص در این رابطه اتفاق نظر وجود ندارد. چنانکه در گزارش راهبرد امنیتی ملی آمریکا در مورد این ابهام چنین آمده است: «مساله ابهام در واژگان و اصطلاحات دفاعی و نظامی مانند راهبرد از جمله راهبرد امنیت ملی، راهبرد بزرگ، راهبرد دفاعی، راهبرد نظامی و ... همواره وجود داشته و خواهد داشت و نه در محافل دانشگاههای و نه در مراکز اجرایی، توافقی در مورد مفهوم و حدود اطلاق این واژگان وجود ندارد (زه‌دی، ۱۳۸۶: ۱۶).

۱- راهبرد:

کلمه‌ی راهبرد (استراتژی)، بطور غیر مستقیم، برگرفته از لغت یونانی استراتگوس، به معنای فرماندهی، و لغات هم خانواده‌ی آن، استراتاگم، به معنای تدبیر یا عمل فرمانده و استراتوس، به معنای ارتش است (webster, 1983: 1). آنچه بطور گسترده بوسیله یونانیان، از آئیناس در چهار قرن پیش از میلاد گرفته تا لئو در قرن هفتم میلادی استفاده میشد، تاکتیک تکن بود که توصیف کننده مجموعه‌ای از دانش در مورد هدایت جنگ، از تدارکات گرفته تا رجز خوانی تهییجی بود (Luttwak, 1987: 239). همچنین با وجود ایده‌هایی شبیه به راهبرد در متون نظامی قدیم مانند کتاب «هنر جنگ»، نوشته سون تزو و وجود بعضی حرکتها و تصمیم‌گیریهای نظامی کلان در جنگهای گذشته، فقط از حدود قرن هجدهم به بعد است که می‌توان بطور نسبتاً مشخصی، کاربرد مفهوم راهبرد و مباحث مربوط به آن را مشاهده کرد. در واقع، تدوین راهبرد نظامی به عنوان یک حوزه علمی، نتیجه مستقیم تعمیم‌سازی تجربیات مربوط به فرماندهی نظامی در دوران آماده‌سازی و اجرای جنگها در مقیاس استراتژیک در این دوران است (Sokolovsky, 1983: 7). در مجموع می‌توان گفت برخی تعاریف موجود از راهبرد، راهبرد را عبارت می‌دانند از «هنر بکارگیری کلیه امکانات موجود با هدف کسب نتیجه موفقیت آمیز در منازعه میان اراده‌های انسانی»، (بوفر، ۱۳۶۶: ۷۱). و بعضی دیگر در نگاهی کلان‌تر معتقدند راهبرد عبارتست از «هنر بکارگیری همه منابع موجود یک کشور توسط عالیترین مرجع اقتدار ملی برای کسب نتیجه موفقیت آمیز در منازعه بین کشورها». (حسینی جیر دهی، ۱۳۷۱: ۴۹)

۲- انواع تقسیم بندیهای راهبرد:

از راهبرد، تقسیم بندیهای مختلفی ارائه شده است. هر یک از این تقسیم بندیها، بر مبنای معیار متفاوتی استوار است که در ذیل، با توجه به مهمترین معیارهای تقسیم بندی به ترتیب آورده می شود:

الف) برمبنای روش تحلیل: در یک تقسیم بندی، راهبرد را بر مبنای روش تحلیل، به دو دسته راهبرد کلاسیک و راهبرد علمی، دسته بندی می کنند. رهیافت کلاسیک از راهبرد، رهیافتی است که تجویزهای خود را از مطالعه عملکردهای گذشته که با سطحی از تعمیم نیز پشتیبانی می شود، می گیرد؛ منبع اطلاعات آن، تاریخ است و قواعدی را که در پی ساختن آنهاست، از مطالعه نزدیک اجرای جنگها استخراج کرده است. رهیافت دیگر که آن را علمی می نامیم، بطور مشخص تری، تئوریک است. این تئوری، بطور آشکار یا ضمنی به دنبال توضیح رفتار بر مبنای عقلانیت تعمیم یافته است. احکام عملی ای را که او به عمل کنندگان توصیه می کند، برخاسته از یک چارچوب تحلیلی است که بر طبقه بندیهای مفهومی و نظم دهنده متکی است (Reynolds, 1989: 16).

ب) برمبنای نوع جنگ: اگر در مفهوم راهبرد، تأکید بر تعیین راهبرد توسط اهداف سیاسی جنگ باشد یا در چشم اندازی گسترده تر، بر محتوای سیاسی جنگ که همچنین شامل ویژگیهای بازیگران اصلی نیز می شود تأکید شود؛ آنگاه استراتژیها را می توان مطابق نوع جنگ، نظام بندی کرد. برای مثال، یک تقسیم بندی استراتژیها می تواند شامل اینها باشد: جنگ بین سیستمی، که برای اهداف بلندمدت که به دو نوع هسته ای و متعارف جنگیده می شود؛ و راهبرد جنگ انقلابی داخلی و غیره. البته این تقسیم بندی، قابل اعمال به همه جنگها و استراتژیها نیست، چون در یک نوع جنگ ممکن است راهبرد نظامی، حاکم باشد و در جنگی دیگر، ممکن است راهبرد سیاسی، هر حرکت نظامی مهمی را دیکته کند.

ج) برمبنای روش کلی جنگ: هر راهبرد، بر مفروضاتی در مورد روش کلی بدست آوردن هدف نظامی اصلی جنگ، مبتنی است: تحمیل اراده یک طرف بر دشمن. در اینجا می توان راهبرد را به راهبرد انهدامی و راهبرد فرسایشی تقسیم بندی کرد. در راهبرد انهدام، هدف عملیاتی نظامی، نابودی دشمن در صحنه نبرد است، و در راهبرد فرسایشی، از طریق یک جنگ طولانی، محاصره و دیگر وسایل، تلاش در نابود کردن تدریجی قدرت نظامی دشمن می شود. هدف اولی، نابودی کامل همه نیروهای مسلح دشمن است؛ هدف دومی، به طور عمده تضعیف تدریجی نیروهای مسلح و پشت جبهه دشمن است. در تقسیم بندی دیگری که با همان روش نظام بندی راهبردها انجام

می‌شود، استراتژیها را به دو دسته راهبرد مستقیم که راهبرد جنگیدن مستقیم است و راهبرد غیرمستقیم، تقسیم می‌کنند. لیدل هارت که با کتاب معروف خود، «راهبرد: رهیافت غیرمستقیم» این تقسیم بندی را رواج داد. منظور از راهبرد مستقیم، آن راهبرد است که در آن، نبرد، محور اصلی را تشکیل می‌دهد و منظور از راهبرد غیرمستقیم، راهبردی است که در جریان آن، طی زمان نسبتاً طولانی، ظرفیت و اراده جنگی دشمن، با استفاده از وسایل سیاسی، روانی، اقتصادی و غیره تضعیف می‌شود به گونه‌ای که با یک نبرد کوتاه نهایی بتوان شکست را بر او تحمیل کرد. (کالینز، ۱۳۷۷: ۴۹).

د) بر مبنای ایده‌های عملیاتی اصلی: معیار این تقسیم بندی، روش های عملیاتی مورد استفاده در جنگ است. این تقسیم بندی، به نوبه خود به اشکال مختلفی ارائه شده است. از جمله آنها، تقسیم استراتژیها به راهبرد تراکمی و راهبرد پیاپی است. راهبرد پیاپی را، قدمهای پی در پی و مرتبی تشکیل می‌دهد که هر یک بعد از قدم قبلی، محتمل الوقوع تر بوده و در نهایت به مقصود نهایی منتهی می‌گردند. تلاش در جهت تضعیف روحیه دشمن، جلوگیری از تدارک او از خارج و از بین بردن خطوط مواصلاتی داخلی دشمن پیش از حمله به سرزمین او، نمونه هایی از راهبرد پیاپی هستند. برعکس، راهبرد تراکمی، مجموعه‌ای از قدمهای منفرد و تصاعدی است که سرانجام نتایج خردکننده‌ای برای دشمن در برخواهند داشت. بمباران استراتژیکی و عملیات دریایی علیه کشتیرانی دشمن، نمونه‌های بارزی از راهبرد تراکمی هستند.

ه) بر مبنای محیط جنگ: تقسیم بندی دیگر، تقسیم استراتژیها بر مبنای محیط عملی است که مخاصمه در آن روی می‌دهد. بر این مبنای، استراتژیها عبارتند از راهبرد دریایی، راهبرد زمینی و راهبرد هوایی. این سه راهبرد، تاریخ تولدهای متفاوتی دارند؛ راهبرد زمینی، قدیمی‌ترین راهبرد است و راهبرد هوایی، جوان‌ترین آنها.

و) بر مبنای سطوح بکارگیری زور برای رسیدن به هدف: اگر بپذیریم که راهبرد عبارت از تصمیم‌گیری و اقدام برای هدایت جامع منابع در رسیدن به همه اهداف مورد رقابت با دشمن است، پس باید ببینیم که در سراسر صحنه بکارگیری منابع یا زور برای دستیابی به اهداف (اعم از زمان جنگ یا صلح)، چه سطوحی از تصمیم‌گیری و اقدام هدایتی را می‌توان از هم تشخیص داد. این سطوح، همان سطوح مختلف راهبرد هستند که در عین حال، پرستفاده‌ترین تقسیم بندی از راهبرد نیز هست. در این باره، محققین مختلف، تقسیم بندیهای متفاوتی را ارائه کرده اند. برخی مانند لوتواک، آن را به پنج سطح تقسیم بندی می‌کنند: سطح تکنیک (تکنولوژی)؛ سطح تاکتیک؛

سطح عملیات؛ سطح صحنه و سطح راهبرد بزرگ (Luttwak, 1987: 8-11). به سخن دیگر او در سراسر منازعه، پنج سطح تصمیم و هدایت را تشخیص می‌دهد که در جریان آنها، رهبران و فرماندهان رقیب، تلاش در پیش افتادن از همدیگر و از میدان بدر کردن یکدیگر دارند. به علاوه در تقسیم بندی دیگر، راهبرد را به راهبرد بزرگ، راهبرد نظامی و راهبرد عملیاتی تقسیم می‌کنند.

۳- راهبرد دفاعی

همانند برخی دیگر از مفاهیم دفاعی، راهبرد پردازان و اندیشمندان امور نظامی در رابطه با تعریف راهبرد دفاعی نیز اتفاق نظر ندارند و اختلاف دیدگاه و تضارب آرا در این مبحث وجود دارد. همچنانکه در تصویر زیر نشان داده شده است، در تعریف راهبرد دفاعی دو رویکرد عام و موسع و دیدگاه خاص و محدود وجود دارد؛ که در اولی راهبرد دفاعی دانش و هنر بکارگیری همه مولفه های قدرت ملی است و در دیدگاه دوم فقط بر استفاده از نیروهای مسلح تاکید شده است. از همین رو در برخی منابع از اصطلاح راهبرد نظامی هم به جای راهبرد دفاعی استفاده شده است.

نمودار ۱: اختلاف دیدگاه اندیشمندان در مورد مفهوم راهبرد دفاعی

همچنانکه در شکل بالا مشخص است، برخی اندیشمندان و موسسات مرتبط با مباحث دفاعی، نگرشی کلی و موسعی به مفهوم راهبرد دفاعی داشته اند. این دیدگاه راهبرد دفاعی را فراتر از قلمرو نظامی و حیطه نیروهای مسلح دانسته و آن را به کاربرد قدرت ملی ربط می‌دهند که شامل مولفه های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... نیز می‌گردد. به عنوان نمونه در فرهنگ دفاعی - امنیتی، راهبرد دفاعی اینگونه تعریف شده است: «راهبرد دفاعی، علم و هنر بکارگیری همه قدرت کشور در جهت مقابله با تهدید یا تهدیدات علیه امنیت ملی است». (نوروزی، ۱۳۸۵: ۴۲۹). به طوری که ملاحظه می‌شود چنین برداشت و تلقی از راهبرد دفاعی، سطح آنها را هم عرض راهبرد دانسته و حیطه نفوذ آن را همه جنبه های قدرت ملی تلقی می‌کنند. در این دیدگاه هرگونه توانایی و ظرفیت ملی که شایستگی استفاده برای امر دفاع از کشور را دارا می‌باشد بایستی در چهارچوب

راهبرد دفاعی مورد نظر قرار گیرد. به عبارت دیگر، قدرت دفاعی کشور به مثابه کوه یخی می باشد که نیروهای مسلح قسمت آشکار آن می باشند و بخش عمده بدنه آن که نمایان نیست مربوط به ظرفیت های بالقوه دفاعی در قلمروی نیروی انسانی، منابع طبیعی و سایر توانایی های سیاسی و اقتصادی و ... می باشد (زهدی، ۱۳۸۶: ۱۲).

در مقابل عده ای دیگر از اندیشمندان از منظر ماهیت، قلمرو و کارکرد نگرش متفاوتی به تعریف راهبرد دفاعی دارند و راهبرد دفاعی را علم و هنر استفاده از نیروهای مسلح یک کشور برای تامین اهداف سیاست ملی از طریق اعمال زور یا تهدید به استفاده از زور می دانند. (کلانتری، ۱۳۹۴: ۵۴). به عبارت دیگر، در این دیدگاه به جای استفاده از همه مولفه های قدرت ملی بر استفاده از قدرت نظامی تاکید شده است و راهبرد دفاعی عبارتست از راهکارها و شیوه های کلی استفاده از قدرت نظامی کشور در برابر تهاجمات نظامی احتمالی دشمنان خارجی، رفع شورش های مسلحانه مخالفان داخلی، حفظ منافع امنیت و پشتیبانی از سیاست های ملی (زهدی، ۱۳۸۶: ۵). لازم به ذکر است در این پژوهش راهبرد دفاعی به معنا و مفهوم اول و موسع آن مد نظر قرار گرفته است. جدول زیر تفاوت های دو نوع راهبرد دفاعی و راهبرد نظامی را به تصویر می کشد.

جدول ۱: مقایسه تفاوت ها و تشابهات راهبرد دفاعی و نظامی

راهبرد دفاعی	راهبرد نظامی
در سطح ملی	در سطح نظامی
تامین منابع	تخصیص منابع
برآورد نیروهای مسلح مورد نیاز	تعیین کاربرد و ماموریت نیروهای مسلح
تعیین اهداف سیاسی متناظر برای دفاع	تعیین اهداف نظامی متناظر اهداف سیاسی
ارائه راهکار کلی دفاعی در جنبه های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی	ارائه راهکار نظامی
تدوین با مشارکت سطح سیاسی و نظامی	تدوین توسط سطح نظامی

منبع: (زهدی، ۱۳۸۶: ۱۶)

روش شناسی پژوهش

این پژوهش به دنبال بررسی و تبیین مهمترین راهبردهای دفاعی حضرت امام در دوران دفاع مقدس بر اساس متن «صحیفه امام(ره)» می باشد. پژوهش بر مبنای هدف بنیادی محسوب می

شود و تلاش شده است در قالب آن راهبردهای دفاعی از منظر حضرت امام(ره) مبتنی بر متن صحیفه امام استخراج و تدوین شود. از منظر ماهیت و روش نیز این تحقیق جزء پژوهش های توصیفی-تحلیلی محسوب می شود که به شیوه تحلیل محتوی انجام گرفته است. تحلیل محتوی یکی از انواع چهارگانه پژوهش های توصیفی-تحلیلی محسوب می شود که به منظور توصیف عینی و کیفی محتوای مفاهیم به صورت نظام مند انجام می شود. این پژوهش نیز به شیوه تحلیل محتوی انجام شده است و متن مورد تحلیل صحیفه حضرت امام در دوره دفاع مقدس می باشد. در تحلیل محتوی با توجه به اینکه پژوهش در چه زمینه پارادایمی انجام شود، روش می تواند به صورت تحلیل محتوی کمی، کیفی یا ترکیبی باشد و در این پژوهش از روش تحلیل محتوی ترکیبی (کمی و کیفی) استفاده شده است. احصاء و تدوین راهبردهای دفاعی حضرت امام در دوره دفاع مقدس، مستلزم شناخت مهمترین مفاهیم دفاعی مرتبط با این راهبردهای در گام اول است. بر این اساس، در این بخش از پژوهش برای بررسی و شناخت مهمترین مفاهیم مرتبط با راهبرد دفاعی از روش تحلیل محتوی کمی استفاده شد. سپس در مرحله بعد و برای احصاء و تدوین راهبردهای دفاعی حضرت امام از روش تحلیل محتوی کیفی و فرایند «مقوله یابی» استفاده شده است. در ادامه مطلب به تفصیل فرایند پژوهش به تفصیل مورد بررسی قرار می گیرد:

مرحله اول) طرح سوال:

پژوهش با طراحی سوال اصلی آغاز می شود. سوال اصلی پژوهش بدین شرح است:

✓ مهمترین راهبردهای دفاعی حضرت امام بر اساس متن صحیفه در دوره دفاع مقدس کدامند؟

مرحله دوم) جستجو در مبانی نظری و پیشینه پژوهش:

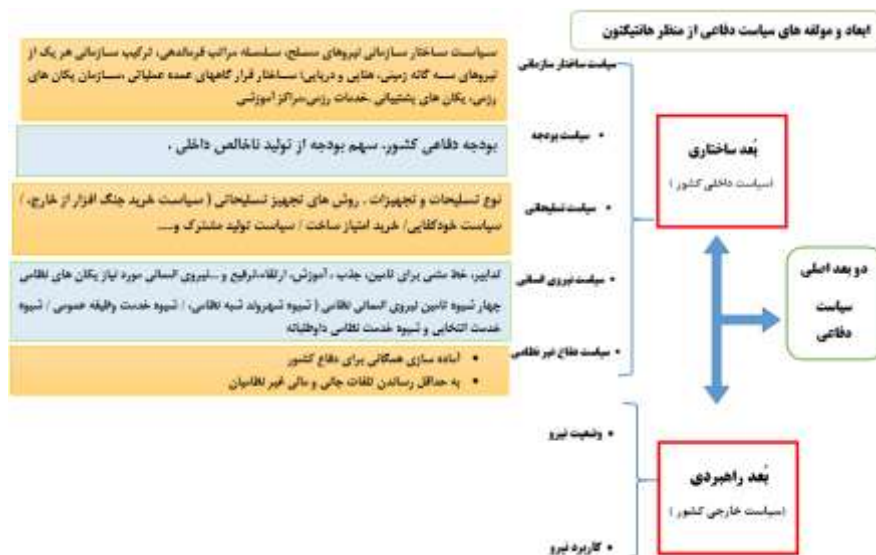
بعد از طرح سوال، مرحله دوم مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش است. هدف از مراجعه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش گردآوری اطلاعات راجع به کلید واژه ها، مفاهیم، نظریه ها، مدل ها و روش های مرتبط با سوال اصلی پژوهش است. در واقع خروجی این بخش یعنی بررسی و مطالعه پیشینه و مبانی نظری موضوع، مشخص شدن و تدوین مدل مفهومی پژوهش، نوع روش تحلیل محتوی و منطق پژوهشی مرتبط با آن است که در قالب مرحله بعد توضیح داده شده است.

مرحله سوم) مدل مفهومی پژوهش:

یکی از مهمترین مولفه های پژوهش ها در حوزه علوم اجتماعی «مدل مفهومی» و به عبارتی چهارچوب مفهومی پژوهش است. مدل مفهومی عبارت است از تبیین، ارتباط منطقی و اتصال مفاهیم

اساسی که قرار است مورد مطالعه قرار بگیرند (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۸). در واقع، در مدل مفهومی پژوهش مفاهیم اصلی، متغیرها و روابط سازمان یافته میان آنها به نمایش در می آید و این مفاهیم، برای نزول به سطح واقعیت تجربی، تبدیل به متغیر می شوند (ایمان، ۱۳۹۴: ۳۱). مفهوم «راهبرد دفاعی» زیر مجموعه مفهوم کلان تر «سیاست دفاعی» محسوب می شود. در واقع، سیاست دفاعی هر کشور در سطح ملی خطوط کلی، اصلی و کلیدی فعالیت های نظامی آن کشور را مشخص می نماید و چارچوبی است که راهبرد دفاعی (نظامی) در سطح ملی از آن شکل می گیرد (تهامی، ۱۳۸۴: ۱۴). از اینرو ابتدا لازم بود با جستجو در مبانی نظری پژوهش، مدل یا نظریه ای که مبین ابعاد و مولفه های سیاست دفاعی باشد انتخاب شود. بعد از بررسی پژوهش های مرتبط، مدل ابعاد و مولفه های سیاست دفاعی هانتیگتون از استراتژیست های نظامی به عنوان مدل اصلی مبین ابعاد و مولفه های سیاست دفاعی انتخاب شد که در نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۲: ابعاد و مولفه های سیاست دفاعی از نظر هانتیگتون

همچنانکه در نمودار بالا مشخص است، مدل سیاست دفاعی هانتیگتون به معرفی ابعاد و مولفه های اصلی سیاست دفاعی کشورها پرداخته است. بدین ترتیب، سیاست دفاعی دارای دو بُعد اصلی راهبردی و ساختاری است. بُعد راهبردی سیاست دفاعی بیشتر به حوزه سیاست خارجی کشور مربوط است و خود شامل دو مولفه وضعیت نیرو و کاربرد نیرو می شود. اما بُعد ساختاری سیاست دفاعی به سیاست داخلی کشور ارتباط دارد و خود به پنج نوع سیاست شامل سیاست

ساختار سازمانی، سیاست بودجه و تشکیلات، سیاست تسلیحات، سیاست دفاع غیر نظامی و سیاست نیروی انسانی تقسیم می شود (تهامی، ۱۳۸۴: ۱۲). با عنایت به اینکه حضرت امام یک شخصیت نظامی و اندیشمند حوزه دفاعی نبودند و از طرفی مبنای احصاء راهبردهای دفاعی مجموعه بیانات و پیام های ایشان در دوران دفاع مقدس بر اساس متن صحیفه امام بود، با الگو گرفتن از مدل هانتیگتون تلاش شد تا مولفه های مرتبط با ابعاد سیاست دفاعی در بیانات و پیام های حضرت امام معادل سازی شود. به عنوان نمونه مولفه سیاست دفاع غیر نظامی در مدل هانتیگتون با نقش و کارکرد بسیج در متن صحیفه معادل سازی شد. بر این اساس و همچنان که در نمودار زیر مشخص است، هفت مولفه اصلی دفاعی شامل: «فلسفه و ماهیت جنگ تحمیلی، فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح، عملیات روانی در دفاع مقدس، اخلاق اسلامی در جنگ، شاخص های نیروی نظامی مطلوب، نقش و کارکرد بسیج، نقش قدرت های جهانی در جنگ تحمیلی» به عنوان هفت مولفه اصلی مرتبط با ابعاد سیاست دفاعی طرح شدند.

نمودار ۳: معادل سازی ابعاد و مولفه های سیاست دفاعی بر اساس متن صحیفه

مرحله چهارم) انتخاب روش تحلیل محتوی، رویکرد و منطق آن:

روش تحلیل محتوی بر اساس زمینه پارادایمی، ماهیت و منطق پژوهشی آن به انواع مختلفی تقسیم می شود. یکی از تقسیم بندی های رایج در روش تحلیل محتوی، تقسیم آن به سه روش کمی (تجربی)، روش کیفی و در نهایت روش تلفیقی (ترکیبی) است این پژوهش مبتنی بر روش

«تحلیل محتوی تلفیقی» است. در روش تحلیل محتوای تلفیقی، مانند روش تحلیل محتوای کمی پژوهشگر به شمارش واژه‌ها، جمله‌ها و مفاهیم دست می‌زند، اما فرایند پژوهش در این جا متوقف نشده و به جای تمرکز بر فراوانی داده‌ها، ارائه تحلیل آماری از آن، پژوهشگر توجه خود را به استفاده از واژه‌ها در هر بافت خاص معطوف می‌کند. از جمله اینکه چه معانی پنهان و آشکاری در استفاده از هر واژه یا مفهوم ویژه مد نظر است. چنین رهیافت تلفیقی که داده‌ها را شمارش می‌کند و نتایج به دست آمده از آن را با توجه به مقتضیات پژوهش، مورد تفسیر قرار می‌دهد، به دنبال بهره‌بردن همزمان از مزایای پژوهش کمی و کیفی است (تبریزی، ۱۳۹۳: ۱۳۳). موضوع دیگر در تحلیل محتوی، نوع رویکرد، رهیافت یا منطق مورد استفاده در آن است. در تحلیل محتوی سه رویکرد سنتی ۱، هدایت شده ۲ و جامع ۳ برای کاربرد تحلیل محتوا مطرح است. تمام رویکردها برای تفسیر مفهوم محتوی متن بکار گرفته می‌شوند، لکن تفاوت عمده این رویکردها در چگونگی کد گذاری، اساس کدها و چالش‌های مربوط به درستی داده‌ها است (گلشنی و قائدی، ۱۳۹۵: ۷۲). در این پژوهش از رویکرد هدایت شده استفاده شده است بدین معنی که برای شناخت مفاهیم اصلی مرتبط با سیاست دفاعی حضرت امام، از نتایج پژوهش‌های پیشین به عنوان کد های اولیه و راهنما استفاده شده است. در نهایت سومین موضوع مرتبط با این مرحله انتخاب منطق پژوهش بر مبنای دو منطق قیاس و استقراء است. در تحلیل محتوی از رویکردهای مختلف قیاسی، استقرائی به تنهایی یا به صورت ترکیبی استفاده می‌شود. رهیافت‌های استقرا و قیاس در شکل ناب خود، هر دو به حرکت خطی و یک جهتی قائل هستند. در منطق استقرایی، از جزء به کل و از داده‌های تجربی به سمت نظریه حرکت می‌کند و منطق قیاسی به عکس، از کل به جزء و از نظریه به سمت تجربه و مشاهده می‌رود (ایمان، ۱۳۹۴: ۱۰۹). در این پژوهش در فرایند بررسی سوالات پژوهش از هر دو منطق قیاس و استقراء استفاده شده است و در واقع رویکرد ترکیبی مد نظر قرار گرفته است. لازم به ذکر است، به اعتقاد اندیشمندان استقرا و قیاس، دو منطق فکری هستند و نه دو روش تحقیقی و از این رو، نمی‌توان از هیچ یک از گرایش‌های رایج در تحلیل محتوا انتظار داشت که به طور صد در صد با هر یک از این دو، انطباق داشته و یا آشکارا از آنها صحبت کرده باشند (بلیکی، ۱۳۸۴: ۱۶۵).

۱- Conventional

۲- Directed

۳- Summative

مرحله پنجم) جستجو در متن صحیفه امام و استخراج مفاهیم مرتبط با دفاع:

نمودار زیر فرایند استخراج مفاهیم مرتبط با دفاع را به تصویر کشیده است. همچنان که در نمودار مشخص است، برای شناخت مهمترین مفاهیم مرتبط با دفاع در هر مولفه مانند «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»، ابتدا براساس سوال مربوط به هر مولفه، پیشینه پژوهش با هدف آشنایی با مفاهیم و کلید واژه های مرتبط با این مولفه مورد بررسی قرار گرفت. بعد از مشخص شدن برخی مفاهیم و کلید واژه های اولیه، متن صحیفه با رویکرد استقرائی مورد بررسی و واکاوی قرار گرفت و برخی واژه ها و مفاهیم جدید به لیست مفاهیم و واژه های اولیه اضافه شدند و لیست نهایی کلید واژه ها مشخص شدند. در مرحله بعد، بر اساس لیست کلید واژه های نهایی، متن صحیفه مجدد مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته و لیست نهایی مفاهیم مرتبط با مولفه مورد نظر تدوین شد.

نمودار ۴ : مدل فرایند استخراج مفاهیم دفاعی

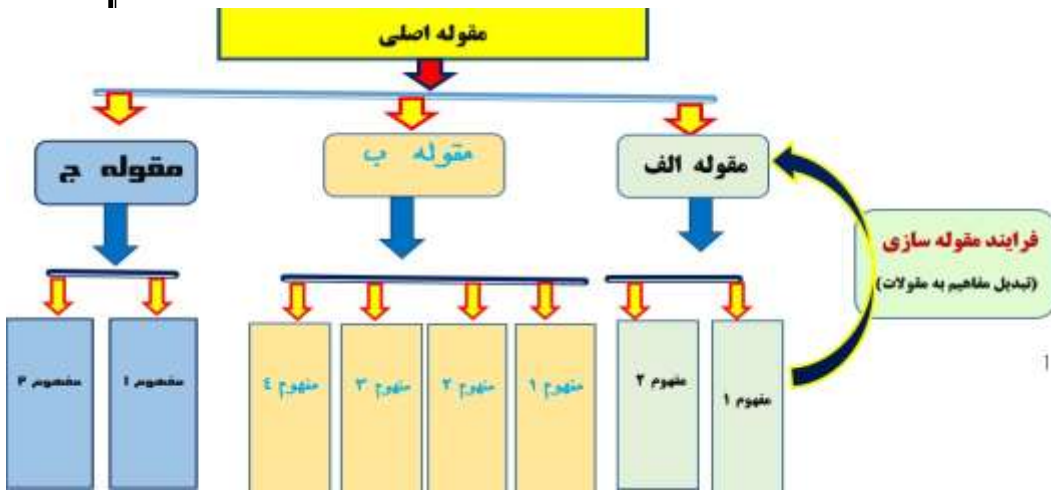

مرحله ششم) فرایند مقوله بندی و تدوین راهبرد های دفاعی:

هدف از تحلیل محتوی استخراج پیام ها، مفاهیم مرتبط با موضوعات پژوهش از داخل متن مورد تحلیل است. روش تحلیل محتوی کیفی و نظریه داده بنیاد (گراندد ثوری، نظریه زمینه ای) از این نظر با هم مشترک هستند که هر دو روش به دنبال استخراج مفاهیم و مقوله ها از داخل متن مورد

تحلیل هستند، با این تفاوت که هدف از تحلیل محتوی کیفی لزوماً تدوین یک نظریه به شیوه استقراء نیست و اساساً استخراج مفاهیم و مقوله‌ها مد نظر است (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۹). در نظریه زمینه‌ای و روش‌های تحلیل محتوی، تحلیل داده‌ها با فرایند کدگذاری آغاز می‌شود. کدگذاری فرایندی تحلیلی است که طی آن داده‌ها مفهوم‌گذاری می‌شوند و به هم می‌پیوندند تا مقوله یا نظریه را شکل دهند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۱: ۲۵). در واقع مهمترین هدف کدگذاری عبارتست از خرد کردن و فهم متن و پیوند اجزای به دست آمده با یکدیگر و تدوین مقوله‌ها و منظم کردنشان بر اساس روند زمانی. در واقع کدگذاری باز قصد دارد تا داده‌ها و پدیده‌ها را در قالب مفاهیم درآورد (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۱). در فرایند کدگذاری باز در مرحله کد بندی اولیه مفاهیم زیادی به دست می‌آید. قدم بعدی آن است که باید این کدها یا مفاهیم را بر اساس پدیده‌های کشف شده در داده‌هایی که مستقیماً به پرسش تحقیق مربوط می‌شوند، «دسته بندی یا مقوله بندی» کرد. یعنی مفاهیمی که به لحاظ معنایی با یکدیگر ارتباط دارند را باید ذیل یک مقوله قرار داد و عنوانی انتزاعی بری آن انتخاب کرد. بنابراین مفاهیم به دست آمده از مرحله مفهوم سازی، مجدداً به کدهایی مرتبط می‌شوند که اکنون انتزاعی تر از کدهای اولیه هستند. به این کدها که مجموعه‌ای از مفاهیم به هم مرتبط را شامل می‌شوند و زیر پوشش خود قرار می‌دهند «مقوله» گفته می‌شود (استراوس و کوربین، ۱۳۹۳: ۱۱۰). در واقع همچنانکه در نمودار زیر نشان داده شده است، بعد از مفهوم سازی محقق می‌تواند برخی از مفاهیم را که ویژگی مشترکی دارند، از لحاظ معنایی با یکدیگر تناسب دارند و نیز بر موضوع واحدی دلالت دارند را زیر یک مفهوم انتزاعی تر که به آن «مقوله» گفته می‌شود، قرار دهد و یک عنوان برای آنها در نظر گیرد. مثلاً مفاهیم پرنده، بادبادک و هواپیما را می‌توان تحت عنوان یک مفهوم انتزاعی تر مثلاً «پرواز» قرار داد. به این مفهوم پرواز که انتزاعی تر است، مقوله گفته می‌شود (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۷).

نمودار ۵: فرایند مقوله سازی از مفاهیم

بر اساس فرایند مقاله سازی و با استناد به مفاهیم دفاعی که از متن صحیفه در قالب مرحله قبل استخراج شده بود؛ راهبردهای دفاعی مد نظر حضرت امام در مولفه های هفتگانه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس؛ فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح؛ عملیات روانی در دفاع مقدس؛ اخلاق در جنگ؛ نقش و کارکرد بسیج؛ نقش قدرت های جهانی در جنگ، شاخص های نیروی نظامی مطلوب» احصاء و تدوین شدند که در بخش یافته های تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

۵- یافته های پژوهش :

۵-۱) مفاهیم و راهبرد های دفاعی از منظر حضرت امام (ره) :

هدف اصلی این پژوهش، احصاء راهبردهای دفاعی حضرت امام در طول دوران دفاع مقدس است و همچنانکه قبلاً ذکر شد، این امر مستلزم بررسی و شناخت مهمترین مفاهیم مرتبط با دفاع می باشد. بر اساس مدل مفهومی پژوهش، و با مراجعه به پژوهش های پیشین و همچنین متن صحیفه حضرت امام هفت مولفه اصلی سیاست دفاعی به شرح زیر مشخص شدند

۱. فلسفه و ماهیت دفاع مقدس
۲. فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح
۳. عملیات روانی در دفاع مقدس
۴. اخلاق اسلامی در جنگ
۵. نقش و کارکرد بسیج مردمی

۶. نقش قدرت های جهانی در جنگ

۷. شاخص های نیروی نظامی مطلوب» احصاء

در ادامه و بر اساس این مولفه ها و با در نظر گرفتن مفاهیم مرتبط با آنها، با دو شیوه قیاس و استقراء مهمترین مفاهیم هر مولفه مورد شناسایی قرار گرفت. در نهایت بر مبنای آن مفاهیم و بر اساس فرایند «مقوله بندی»، مهمترین راهبردهای دفاعی حضرت امام در هر کدام از مولفه های هفت گانه فوق احصاء شد. در ادامه مطلب، به ترتیب ابتدا به بیان مهمترین مفاهیم دفاعی و پس از آن مهمترین راهبردهای دفاعی حضرت امام در هر کدام از مولفه های دفاعی هفتگانه و بر اساس متن صحیفه پرداخته می شود:

۱-۱-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مولفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»:

همچنانکه در بخش روش شناسی ذکر شد، برای شناخت مهمترین مفاهیم دفاعی مد نظر حضرت امام بر اساس متن صحیفه امام؛ شیوه کار بدین ترتیب بود که ابتدا با رویکرد قیاسی و با استفاده از پژوهش های پیشین، مفاهیم مرتبط با هر مولفه شناسایی شدند. در مرحله بعد و با رویکرد استقرائی با جستجو و واکاوی در متن صحیفه، مفاهیم مرتبط دیگری شناسایی شد و در نهایت لیست مهمترین مفاهیم مرتبط با هر مولفه بدین شیوه مشخص و تکمیل شد. بر اساس جستجو و تحلیل محتوی متن صحیفه امام «ره» در مولفه «ماهیت و فلسفه دفاع مقدس» در مجموع ۱۰ مفهوم به شرح جدول زیر به عنوان مهمترین مفاهیم دفاعی این مولفه مشخص شدند:

جدول ۲: مفاهیم دفاعی نهایی مولفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس»

مفاهیم دفاعی	مولفه دفاعی
جنگ و دفاع برای منافع امت اسلام و جهان اسلام	فلسفه و ماهیت دفاع مقدس
جنگ برای نجات ملت عراق	
جنگ و دفاع تا شکست دشمن و تنبیه متجاوز	
جنگ و دفاع برای رفع فتنه از عالم / سلطه استکبار	
جنگ و دفاع برای احیای ارزش های اسلامی	
جنگ اسلام بر علیه کفر و حق و باطل	
جنگ و دفاع از سرزمین، کشور و وطن	
دفاع در مقابل تجاوز، دفاع مقدس، جهاد دفاعی	
جنگ و دفاع برای تثبیت نظام جمهوری اسلامی	
جنگ و دفاع از ملت ایران / مردم ایران	

مفاهیم ده گانه فوق هر کدام به بخشی از فلسفه و ماهیت جنگ و دفاع مقدس از منظر حضرت امام می پردازند. در واقع فلسفه و ماهیت جنگ ایران و عراق از منظر حضرت امام طیف وسیعی از موارد را شامل می شود؛ از دفاع از سرزمین در مقابل دولت یاغی بعث و جهاد دفاعی گرفته، تا جهاد برای احیاء ارزش های الهی، جهاد برای مقابله با کفر و سلطه مستکبرین و جهاد برای نجات ملت ایران و عراق.

ب) راهبردهای دفاعی مولفه « فلسفه و ماهیت دفاع مقدس »

نمودار زیر راهبردهای دفاعی حضرت امام را در مولفه «فلسفه و ماهیت دفاع مقدس» نشان می دهد. مشروعیت بخشی به جنگ و دفاع از سرزمین را می توان به عنوان یک سیاست دفاعی در نظر گرفت که نقش بسیار مهمی در جنگ دارد. به عبارت دیگر اساسا انسان برای انجام هر کنش فردی و اجتماعی نیاز به انگیزه و هدف مشخص دارند، به ویژه در موضوع جنگ و منازعات خونین که ارزشمندترین دارائی یک انسان یعنی جان او در معرض خطر است. اگر رهبران سیاسی و فرماندهان نظامی نتوانند فلسفه و دلائل جنگ و تداوم آن را برای نیروهای نظامی و مردم خود خوب تبیین نمایند، بدون تردید در انگیزه جنگیدن آنها و در نتیجه در توان رزمی و دفاعی آن کشور تاثیر منفی خواهد داشت. از این رو، تبیین دلائل و زمینه هایی وقوع جنگ و تداوم یا حتی پایان آن برای نیروهای نظامی و ملت بسیار مهم است، به ویژه در جنگ تحمیلی ایران و عراق که با توجه به مدیریت دفاعی حضرت امام اساسا مبتنی بر دفاع همه جانبه و مشارکت بنیادین و گسترده مردم استوار بود. همچنان که در نمودار زیر مشخص است، حضرت امام برای مشروعیت

بخشی جنگ و دفاع مقدس سه راهبرد مشخص را در نظر داشتند. راهبرد اول تبیین فلسفه جنگ و دفاع از منظر دینی و عقیدتی بود. با توجه به محوریت رضای الهی در منظومه فکری و عقیدتی حضرت امام، به نظر می رسد این راهبرد در راهبردهای سه گانه مهمترین راهبرد محسوب می شود. این راهبرد شامل سه مفهوم جنگ اسلام و کفر، احیای ارزش های اسلامی و جهاد دفاعی است. در پژوهش کرم نیا نیز «خدا محوری» و «توحید محوری» به عنوان دو مولفه اصلی سیاست دفاعی حضرت امام مطرح شده است (کرم نیا، ۱۳۹۶: ۱۹۶). راهبرد دوم «تبیین فلسفه جنگ از منظر امت محوری و جهانی اندیشی» است که نگرش عینی تری به فلسفه جنگ دارد. در این راهبرد مقابله با سلطه استکبار و تامین منافع جهان اسلام برجسته است. راهبرد سوم در زمینه فلسفه و ماهیت جنگ، بُعد ملی و سرزمینی دارد. بر اساس این راهبرد و با توجه به متن صحیفه امام می توان گفت حضرت امام دفاع از سرزمین و ملت ایران، شکست متجاوز و تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران را جزء دلائل اصلی دفاع مقدس می داند که همگی ماهیت ملی و سرزمینی دارد.

نمودار ۶ : راهبردهای حضرت امام «در تبیین فلسفه دفاع مقدس و مشروعیت بخشی به جنگ»

منبع: زرقانی، ۱۴۰۰: ۶۲۵

۲-۱-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در «عملیات روانی در دوران دفاع مقدس»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «عملیات روانی در دفاع مقدس»

یکی دیگر از مولفه های دفاعی که از منظر حضرت امام در طول دوران دفاع مقدس مورد بررسی و تحلیل محتوی قرار گرفت مولفه «عملیات روانی در دفاع مقدس» است. بر اساس جستجو و تحلیل محتوی متن صحیفه امام «ره» در مولفه «عملیات روانی در دفاع مقدس» در مجموع ۱۱ مفهوم به شرح جدول زیر به عنوان مهمترین مفاهیم دفاعی این مولفه مشخص شدند:

جدول ۳ : مفاهیم نهایی مولفه «عملیات روانی در دفاع مقدس»

مولفه دفاعی	مفاهیم دفاعی
عملیات روانی در دفاع مقدس	جنگ ایران و عراق نماد تقابل اسلام و کفر
	تبیین جنگ تحمیلی به مثابه دفاع مقدس
	معرفی رژیم بعث به عنوان نماد کفر و باطل
	مواجهه با تبلیغ دشمن در تحریف ماهیت دفاع مقدس
	لزوم حمایت کامل ملت از نیروی های مسلح
	تاکید بر حمایت کامل قوای سه گانه از نیروهای مسلح
	برخورد قاطع با هرگونه تشکیک و تردید در دفاع مقدس
	هشدار نسبت به تفرقه در نیروهای مسلح و اهمیت وحدت
	افشای ماهیت تجاوزگر رژیم بعث به ملت عراق
	دعوت از نیروهای نظامی عراق به ترک جنگ و پیوستن به ایران
دعوت مردم عراق به مبارزه و مقاومت در مقابل رژیم بعث	

ب) راهبردهای دفاعی مولفه «عملیات روانی در دوران دفاع مقدس»

عملیات روانی در دفاع مقدس به عنوان یکی از مولفه های سیاست دفاعی محسوب می شود و برای رسیدن به این هدف راهبردهای مختلفی قابل طرح است. همچنانکه در نمودار زیر مشخص است، بر اساس متن صحیفه و مبتنی بر مفاهیم یازده گانه عملیات روانی، می توان گفت حضرت امام در طی دفاع مقدس سه راهبرد مشخص را مدنظر داشته است. راهبرد اول «طرح دوگانه اسلام و کفر» است که مشتمل بر سه مفهوم است. در قالب این راهبرد حضرت امام تلاش کردند تا با استفاده از مفاهیم و استعاره های دینی دو طرف جنگ را به عنوان دو نیروی حق یا باطل و اسلام یا کفر مطرح کنند. بدین ترتیب حضرت امام با طرح مفاهیمی چون جنگ ایران و عراق به عنوان

تقابل اسلام و کفر، معرفی رژیم بعث عراق به عنوان نماد کفر و تفسیر جنگ تحمیلی به مثابه جهاد دفاعی ایرانیان؛ رژیم بعث عراق را به عنوان یک رژیم کافر و متجاوز مطرح کردند. در واقع در این راهبرد، تقابل نیروهای نظامی ایران با عراق تقابل دو کشور و ملت مسلمان نبود بلکه تقابل همه اسلام در مقابل همه کفر و دفاع ملت مسلمان ایران از سرزمین اسلامی در مقابل تجاوز یک رژیم کافر بود.

راهبرد دوم حضرت امام در مولفه عملیات روانی تحت عنوان «مقابله با جنگ روانی دشمن در تحریف، تردید و تفرقه» مطرح است که به نوعی آگاه سازی ملت و نیروهای نظامی ایران نسبت به جنگ روانی دشمن بود. از منظر حضرت امام سه توطئه خطرناک دشمن در قالب جنگ روانی عبارت از تحریف و تردید در ماهیت دفاع مقدس و ایجاد تفرقه در بین نیروهای نظامی و همچنین نیروهای نظامی و ملت بود. این راهبرد مشتمل بر پنج مفهوم است و حضرت امام در قالب این مفاهیم بر مقابله جدی با تردید و تشکیک در ماهیت دفاع مقدس، هشدار نسبت به تفرقه بین ملت و نیروهای مسلح و تاکید بر حمایت ملت و همه قوای سه گانه و سازمان های مملکتی از نیروهای مسلح و در نهایت هشدار نسبت به توطئه دشمن در زمینه تحریف واقعیت های دفاع مقدس پرداختند. سومین راهبرد مد نظر حضرت امام در بحث عملیات روانی، «روشنگری و دعوت ملت و نیروی نظامی عراق» بود که در قالب این راهبرد حضرت امام تلاش داشتند تا به نوعی به مقابله به مثل با عملیات روانی دشمن بپردازند. در واقع هدف این راهبرد این بود که هم ملت و هم نیروهای نظامی عراق را متوجه ماهیت باطل و ضد اسلامی رژیم صدام نمایند و از آنها دعوت نمایند تا به مقابله با این رژیم پرداخته و به سپاه اسلام بپیوندند. این راهبرد نیز مشتمل بر سه مفهوم است، مفهوم اول به افشای ماهیت تجاوز گر و باطل رژیم بعث نزد ملت عراق می پردازد و دو راهبرد دیگر مشتمل بر دعوت ملت و نیروهای نظامی عراق برای مقابله با این رژیم کافر متجاوز و پیوستن به صفوف ملت مسلمان ایران است

نمودار ۷: راهبردهای حضرت امام در مولفه «عملیات روانی در دفاع مقدس»

منبع: زرقانی، ۱۴۰۰: ۶۲۹

۳-۱-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در «شاخص های نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «شاخص های نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی»

مولفه دفاعی دیگری که در صحیفه امام به شیوه تحلیل محتوی به جستجوی و تکمیل مفاهیم آن پرداخته شد، مولفه «شاخص های نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی» است. از منظر حضرت امام، نیروهای نظامی علاوه بر داشتن شاخص های معمول در ارتش های جهان می بایست آراسته به شاخص های دیگری نیز باشند که ریشه در باورهای دینی و فرهنگ ایرانی دارد. همچنان که در جدول زیر نشان داده شده است، در این مولفه، ۹ مفهوم به عنوان مهمترین مفاهیم دفاعی مرتبط با بحث شاخص های نیروهای نظامی تراز انقلاب اسلامی قرار دارد.

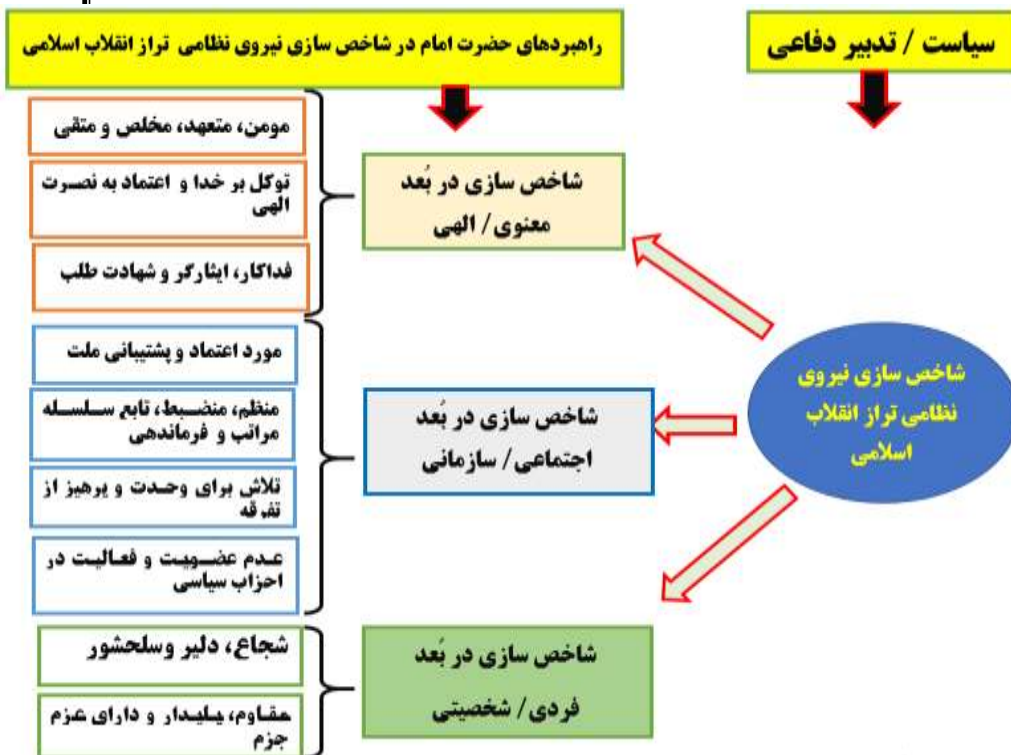
جدول ۴: مفاهیم مرتبط با مولفه «شاخص های نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی» از منظر

مفاهیم دفاعی	موقفه دفاعی
شجاع، دلیر و سلحشور	شاخص سازی نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی
مومن، متعهد، مخلص و متقی	
فداکار، ایثارگر و شهادت طلب	
توکل بر خدا و اعتماد به نصرت الهی	
منظم، منضبط، تابع سلسله مراتب و فرماندهی	
مقاوم، پایدار و دارای عزم جزم	
مورد اعتماد و پشتیبانی ملت	
تلاش برای وحدت و پرهیز از تفرقه	
عدم عضویت و فعالیت در احزاب سیاسی	

ب) راهبردهای دفاعی مولفه « شاخص‌های نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی »

نمودار زیر راهبردهای حضرت امام را در مولفه نیروی نظامی در تراز انقلاب اسلامی نشان می‌دهد. ماهیت اسلامی انقلاب ایران ایجاب می‌کرد تا در همه ابعاد و عناصر کشور ویژگی اسلامیت برجستگی و اولویت داشته باشد. طبیعتاً از نظر حضرت امام نیروی نظامی در این راستا از اهمیت و اولویت بسیار بیشتری برخوردار بوده است، از آن روی که امنیت و ثبات کشور و بقای نظام اسلامی مرهون عملکرد مطلوب نیروهای نظامی و امنیتی است. بر این اساس حضرت امام در بیانات و مکتوبات خود به دفعات به تبیین و توصیف شاخص‌های نیروهای نظامی در تراز انقلاب اسلامی پرداختند که می‌توان مجموعه این تلاش‌ها را در قالب سه راهبرد «شاخص سازی در بُعد معنوی»، «شاخص سازی در بُعد اجتماعی/سازمانی» و «شاخص سازی در بُعد فردی» مطرح کرد. در بین سه راهبرد مذکور، شاخص سازی نیروی نظامی در بُعد معنوی و دینی از نظر حضرت امام جایگاه برجسته تری داشته است. در واقع همچنان که در دو مولفه قبل نیز به خوبی مشهود بود، عامل «خدا محوری» در منظومه فکری و عقیدتی حضرت امام به عنوان یک رهبر سیاسی و فقیه دینی بسیار برجسته بوده است و از همین روی در زمینه‌های مختلف شاهد تبلور این عامل محوری در اندیشه و بیانات ایشان هستیم. تلاش حضرت امام برای تبیین و برجسته ساختن شاخص‌های معنوی و دینی در نیروهای نظامی جمهوری اسلامی ایران به عنوان نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی نیز شاهدهی بر این مدعا است.

نمودار ۸: راهبردهای حضرت امام در مولفه «نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی»

منبع: زرقانی، ۱۴۰۰: ۶۳۳

۴-۱-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در «نقش و کارکردهای بسیج در دفاع مقدس»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «نقش و کارکردهای بسیج در دفاع مقدس»

سیاست دفاع غیر نظامی یکی از ابعاد اصلی سیاست دفاعی کشورها محسوب می شود که مشتمل بر استفاده از توانائی های غیر نظامیان در بخش دفاع از کشور و همچنین کاهش تلفات جانی و مالی است (تهامی، ۱۳۸۴: ۱۱). در مدیریت دفاعی حضرت امام در دفاع مقدس، مشارکت مردم و به عبارتی مشارکت توده ها در قالب بسیج مستضعفین نقش برجسته ای داشته است. در واقع، در چارچوب سیاست دفاع غیر نظامی، حضرت امام به بهترین شکل ممکن از ظرفیت نیروهای مردمی در قالب نیروی مقاومت بسیج در دفاع مقدس استفاده کردند. جدول زیر مهمترین مفاهیم

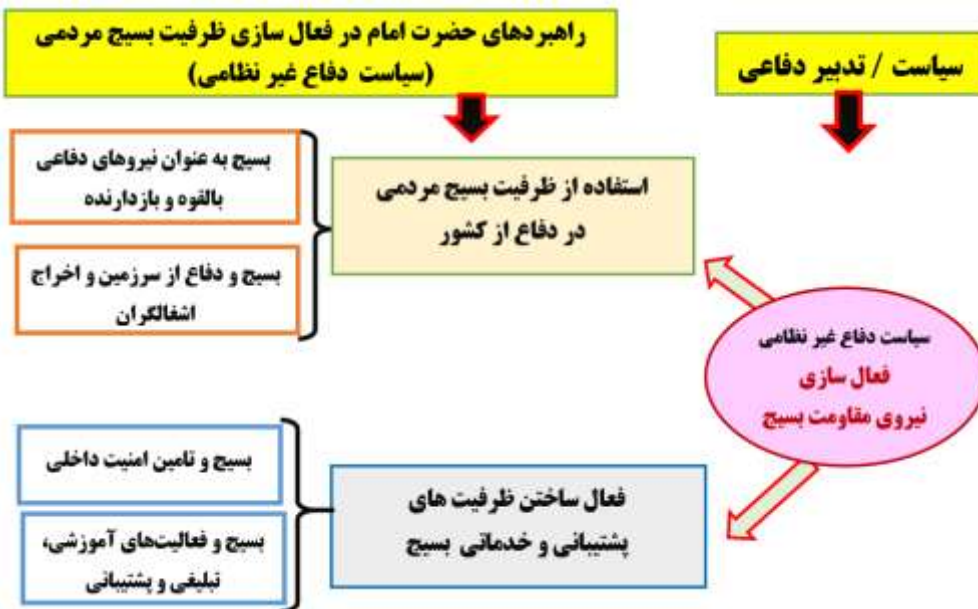
مولفه «نقش و کارکردهای بسیج در دوران دفاع مقدس» را نشان داده است که بر اساس تحلیل محتوی صحیفه امام (ره) مشخص شده است.

جدول ۵ : مفاهیم نهایی مولفه «نقش و کارکردهای بسیج در دفاع مقدس»

مفاهیم دفاعی	مولفه دفاعی
بسیج به عنوان نیروهای دفاعی بالقوه و بازدارنده	دفاع غیر نظامی (نقش و کارکرد بسیج)
بسیج و دفاع از سرزمین و اخراج اشغالگران	
بسیج و امنیت داخلی	
بسیج و فعالیت‌های آموزشی، تبلیغی و پشتیبانی	

ب) راهبردهای دفاعی مولفه «نقش و کارکردهای بسیج در دوران دفاع مقدس» :
 نمودار زیر راهبردهای دفاعی حضرت امام را در مولفه «کارکرد های بسیج در دفاع مقدس» را در چارچوب سیاست دفاع غیر نظامی نشان می دهد. تحلیل محتوی متن صحیفه نشان می دهد حضرت امام از ظرفیت و کارکرد غیر نظامیان هم در بحران های داخلی و هم در دفاع مقدس آگاهی کامل داشته است. فرمان تاسیس بسیج مستضعفین در تاریخ ۵ آذر ۱۳۵۸ و قبل از شروع جنگ تحمیلی نشان از درایت حضرت امام در این زمینه دارد. همچنان که در نمودار مشخص است، امام (ره) برای فعال سازی نیروی مقاومت بسیج و استفاده از توان مردمی دو راهبرد مشخص را در نظر داشتند. در راهبرد اول، استفاده از ظرفیت نیروی بسیج در دفاع از کشور مد نظر بوده است. در واقع بر خلاف سیستم مدیریت نظامی کلاسیک بنی صدر، حضرت امام در مدیریت دفاعی جنگ توجه ویژه ای به نقش توده های مردم داشتند (افضلی و محسن زادگان، ۱۳۹۹). به گفته فرماندهان نظامی، این تدبیر و راهبرد دفاعی حضرت امام یعنی استفاده از توان بسیج مردمی در دفاع مقدس، هم در توقف پیشروی دشمن و هم در عملیات های پیروزمندانه رزمندگان اسلام نقش بسیار موثری داشته است (صفوی، ۱۳۸۷: ۳). راهبرد دوم حضرت امام در این زمینه «فعال ساختن ظرفیت پشتیبانی و خدماتی بسیج» بوده است. در واقع، همچنان که قبل از شروع جنگ تحمیلی، بسیج مردمی در مدیریت بحران های داخلی کشور نقش موثری داشت، این ظرفیت بسیج در طول دوران دفاع مقدس بسیار فعال تر شد و نیروهای بسیجی در بخش های امنیتی و تامین امنیت مراکز حساس و سکونتگاههای شهری، آموزش دفاعی، فعالیت های فرهنگی و اجتماعی، سازماندهی کمک های پشت جبهه و ... نقش موثری را داشتند (عامری، ۱۳۹۹: ۲).

نمودار ۹ : راهبردهای حضرت امام در مولفه «نقش و کارکرد بسیج در دفاع مقدس»

منبع: زرقانی، ۱۴۰۰: ۶۳۹

اتی و همکاران

۵-۱-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مولفه «اخلاق اسلامی در جنگ»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «اخلاق اسلامی در جنگ»:

اخلاق و مکارم اخلاقی آنقدر در پیشگاه خدای باری تعالی مهم و ارزشمند هستند که پیامبران الهی یکی پس از دیگری به تهذیب نفوس و تکمیل اخلاق که خمیر مایه سعادت دنیا و آخرت انسانها است پرداختند. حضرت امام به عنوان یک فقیه دینی و رهبر اسلامی پرورش یافته چنین مکتبی است و از اینرو تلاش ایشان این بوده است که در تمام عرصه های زندگی فردی و اجتماعی هم خود مقید به اخلاق و مکارم اخلاقی بوده است و هم دیگران را نیز به رعایت آن فرا می خواندند. جنگ و درگیری های خونین یکی از عرصه هایی است که به دلیل ماهیت خشونت آمیز آن و عملکرد دشمن مقابل، تقید به اصول و ارزش های اخلاقی در آن بسیار مشکل تر است، لیکن اسلام در این عرصه نیز تاکید بر حفظ اصول و ارزش های اخلاقی دارد. به عنوان نمونه حضرت علی (ع) موارد اخلاقی متعددی را که باید در جنگ و جهاد رعایت شود ذکر می کند که از جمله می توان به مقدم شمردن صلح بر جنگ، پرهیز از آغاز کردن جنگ در میدان نبرد، رعایت اصول اخلاقی و پرهیز از پیمان شکنی، ممنوعیت جنگ با غیر جنگجویان و عدم تعرض به اموال ایشان اشاره

کرد (پهلوان و احمدی آشتیانی، ۱۳۹۵: ۲۳). حضرت امام نیز به عنوان یک فقیه مسلط به مبانی دینی و آگاه به سنت پیامبر و سیره اهل بیت و به تاسی از آنان در عرصه جنگ تحمیلی نیز بر رعایت اخلاق و ارزش‌های اخلاقی تاکید داشتند. به عنوان نمونه ایشان در دوران دفاع مقدس بر رعایت اصول اخلاقی در رفتار نیک با اسیران و مجروحین، عدم حمله به غیرنظامیان و زیرساخت شهری و عمومی و... تاکید داشتند. جدول زیر مفاهیم هفت‌گانه مولفه «اخلاق اسلامی در جنگ» را نشان می‌دهد.

جدول ۶: مفاهیم نهایی مولفه «اخلاق اسلامی در جنگ» از منظر حضرت امام (ره)

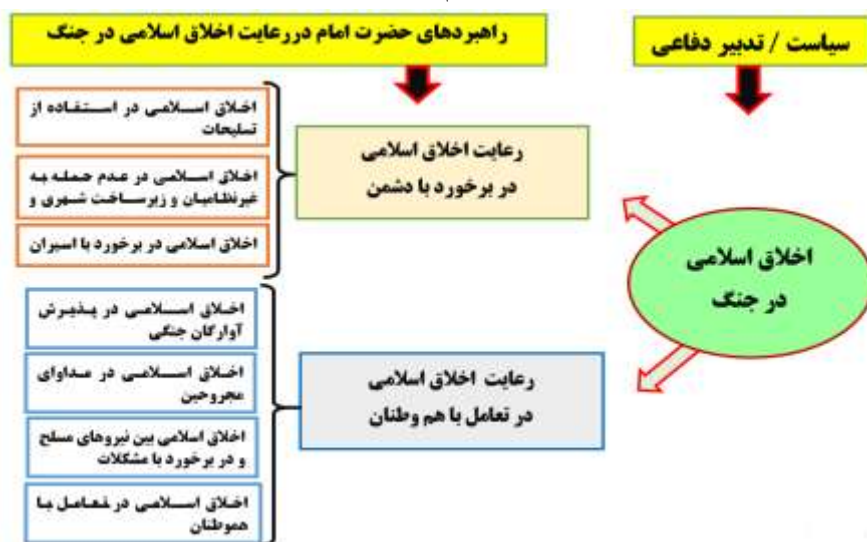
مفاهیم دفاعی	مولفه دفاعی
اخلاق اسلامی در استفاده از تسلیحات و تجهیزات	اخلاق اسلامی در جنگ
اخلاق اسلامی در برخورد با اسیران جنگی	
اخلاق اسلامی در عدم حمله به غیرنظامیان و زیرساخت شهری و عمومی	
اخلاق اسلامی در پذیرش آوارگان جنگی	
اخلاق اسلامی در مداوای مجروحین	
اخلاق اسلامی بین نیروهای مسلح و در برخورد با مشکلات	
اخلاق اسلامی در تعامل با هموطنان	

ب) راهبردهای دفاعی مولفه «اخلاق اسلامی در جنگ»

نمودار زیر راهبردهای حضرت امام را در مورد رعایت اخلاق اسلامی در دفاع مقدس نشان می‌دهد. با توجه به متن صحیفه امام و مفاهیم مستخرج از آن در قالب این مولفه می‌توان دو راهبرد اصلی را برای رعایت اخلاق اسلامی در جنگ تحمیلی طرح کرد. راهبرد اول به رعایت اخلاق اسلامی در برخورد با دشمن اشاره دارد. در قالب این راهبرد حضرت امام بر سه محور تاکید می‌نمایند، اول نیروهای نظامی را توصیه و موظف می‌نمایند در استفاده از تسلیحات در مقابل دشمن اخلاق اسلامی را مد نظر قرار دهند. علاوه بر این، با وجود حملات شدید و غیر انسانی عراق به مراکز مسکونی و زیرساخت‌های شهری، حضرت امام اجازه حمله و بمباران مناطق مسکونی را نمی‌دهند و در نهایت حضرت امام در بیانات و پیام‌های خود به تعدد از رعایت حق اسیران و برخورد با آنها به عنوان میهمانان جمهوری اسلامی ایران یاد می‌کنند (صحیفه امام، جلد ۱۳: ۵۱۱). راهبرد دوم حضرت امام در موضوع اخلاق اسلامی در جنگ به رعایت اخلاق اسلامی در تعامل با

هم وطنان اشاره دارد. ایشان با عنایت به اینکه نیروهای نظامی به دلیل داشتن قدرت و سلاح ممکن است دچار کبر و غرور شوند، آنها را نسبت به این خطر آگاه کرده و از آنها می‌خواهند در تعامل با سایر نظامیان و همچنین مردم عادی اصول و ارزشهای اسلامی را رعایت کنند. خطاب حضرت امام در این راهبرد فقط نیروهای نظامی نیستند بلکه همه افرادی هستند که به نحوی با موضوع جنگ ارتباط پیدا می‌کنند. به عنوان نمونه بعد از شروع جنگ تحمیلی و آوارگی هزاران هم وطن ایرانی، حضرت امام از مردم سایر استان‌ها و شهرها می‌خواهند با آغوش باز به استقبال آنها رفته و شرایط زیست و سکونت آنها را فراهم نمایند. علاوه بر این، به کادر درمان توصیه می‌نمایند که با وجود فشار کار روانی به دلیل جنگ و تعداد زیاد مجروحان، در پذیرش مجروحان و برخورد مناسب با آنها رعایت اخلاق اسلامی را نمایند.

نمودار ۱۰: راهبردهای حضرت امام در مولفه «اخلاق اسلامی در جنگ»

منبع: زرقانی، ۱۴۰۰: ۶۴۲

۶-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی»

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران اگرچه در ظاهر مانند بسیاری دیگر از جنگ‌های در مناطق مختلف جهان جنگ بین دو کشور است و به رقابت‌های تاریخی، سیاسی، ژئوپلیتیکی و... آنها

برمی‌گردد؛ لکن واقعیت این است که در این جنگ رژیم بعث عراق نه در شروع جنگ، نه تداوم و نه پایان آن نقش چندانی نداشت و قدرت‌های جهانی در این زمینه نقش زیادی داشتند. انقلاب اسلامی در نظام بین‌الملل دوقطبی شکل گرفت و پیروز شد و از همان ابتدا با طرح شعار راهبردی نه شرقی - نه غربی نظام بین‌المللی موجود را به چالش کشید و قواعد بازی و ساختار آن را به رسمیت نشناخت. از اینرو، وقوع انقلاب اسلامی در ایران و به چالش کشیدن نظام دوقطبی به عنوان نظامی که حقوق ملت‌ها را نادیده می‌گیرد، موجب هم‌راستایی و اشتراک منافع دو ابرقدرت در تحریک رژیم بعث عراق در حمله به ایران و وقوع جنگی هشت ساله بین دو کشور شد (موسوی، ۱۳۹۱: ۳).

در مورد علل جنگ‌ها اندیشمندان مختلف دیدگاه‌ها و نظریه‌های متفاوتی را بیان کردند. کنت والتز از اندیشمندان حوزه روابط بین‌الملل برای توضیح علت جنگ در روابط بین‌الملل، به سه سطح تبیین اشاره می‌کند که عبارتند از: اول سرشت انسان، این دیدگاه ریشه جنگ‌ها را در سرشت جنگ‌طلب انسان یا انسان‌های خاص جستجو می‌کند، دوم دولت‌ها، که در این دیدگاه تاکید بر جنگ‌طلبی دولت‌های خاص با ایدئولوژی‌های خاص است و سوم ساختار نظام بین‌الملل که وقوع جنگ را بر مبنای خصوصیات آنارشی نظام بین‌الملل تبیین می‌کند (صالحی، ۱۳۹۰: ۱۳۸). اگرچه در نظریه‌های جدید چون نو واقع‌گرایی دو عامل اول را برای علل جنگ کم‌اهمیت‌تر تلقی می‌کنند و توضیح قابل قبول برای علت جنگ‌ها در روابط بین‌الملل را توضیحی ساختاری یا سیستماتیک می‌دانند. در واقع، ساختار مستقل از خصوصیات کشورها و تعاملات میان آنها به عنوان بازیگران نظام بین‌الملل عمل می‌کند و رفتار این واحدها را تعیین می‌کند (رسولی‌ثانی آبادی، ۱۳۸۸: ۵۳). به عبارت دیگر، بر مبنای نظریه نو واقع‌گرایی، تمامی ابرجنگ‌ها، متأثر از نوع گفتمان حاکم بر نظام بین‌الملل و نوع سیاست کشورهای بزرگ است و بالطبع جنگ ایران و عراق نیز از این قاعده مستثنی نیست. در این چارچوب، شروع تهاجم ویرانگر عراق علیه ایران تا حد زیادی بر عناصر و مولفه‌های خارجی و اصول و قواعد نظام بین‌الملل آن زمان بستگی داشت. در واقع شروع، تطویل و پایان ابر جنگ ایران و عراق بیش از آنکه بر عناصر داخلی و منطقه‌ای متکی باشد بر عناصر و جهت‌دهی نظام بین‌الملل اشارت دارد (صالحی، ۱۳۹۰: ۱۳۵). تحلیل محتوی صحیفه امام (ره) نشان می‌دهد از نظر ایشان قدرت‌های جهانی به شیوه‌های مختلف در جنگ تحمیلی نقش آفرینی کردند. جدول زیر مهمترین مفاهیم مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی» را نشان می‌دهد.

دهد، در این مولفه شش مفهوم به شرح زیر مطرح بوده است.

جدول ۷: مفاهیم نهایی مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی» از منظر امام (ره)

مفاهیم دفاعی	مولفه دفاعی
جنگ تحمیلی ایران و عراق نماد تقابل ایران با ابرقدرت‌ها و استکبار جهانی	نقش قدرت‌های جهانی در جنگ
حمایت تسلیحاتی، مالی و اطلاعاتی ابرقدرت‌ها جهانی از رژیم بعث در مقابل با ایران	
حمایت تسلیحاتی مالی و اطلاعاتی آمریکا از رژیم بعث در مقابل با ایران	
حمایت تسلیحاتی مالی و اطلاعاتی شوروی از رژیم بعث در مقابل با ایران	
استفاده ابزاری ابرقدرت‌ها از سازمان ملل و لهادهای وابسته در حمایت از عراق	
حمایت‌های ابر قدرت‌ها و آمریکا از مخالفین ایران در جنگ و ایجاد تفرقه	

ب) راهبردهای دفاعی مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی»

نمودار زیر دیدگاه‌ها و راهبردهای حضرت امام را در مورد مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی» را نشان می‌دهد. همچنان که ذکر شد، بر اساس تحلیل محتوی متن صحیفه و بر مبنای دیدگاه حضرت امام در مجموع شش مفهوم درباره نحوه تقابل ایران و نظام جهانی در جنگ تحمیلی مطرح است. تضاد عقیدتی و فکری بین نظام جمهوری اسلامی ایران و قدرت‌های سلطه‌گر جهانی مهمترین زمینه تقابل دو طرف محسوب می‌شود. در واقع مانند سایر مولفه‌ها، عنصر توحید محوری و خدا محوری در منظومه فکری و عقیدتی رهبر انقلاب باعث شده است، از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تا کنون همواره تقابل عقیدتی بین ایران و نظام سلطه وجود داشته باشد. این تقابل عقیدتی در قالب مجموعه اقدامات و طرح‌های قدرت‌های جهانی بر ضد ایران در دوران دفاع مقدس و پس از آن تجلی پیدا می‌کند. تحریم‌های تحمیلی قدرت‌های جهانی و شورای امنیت سازمان ملل بر ضد ایران در چهل سالگی انقلاب اسلامی نشان از تداوم این تقابل عقیدتی دارد. این تقابل عقیدتی منجر به یکسری اقدامات نظام سلطه بر ضد ایران و حمایت از عراق شد که در قالب «تقابل عملیاتی نظام سلطه بر علیه ایران» قابل طرح است. از نظر حضرت امام هر دو ابرقدرت نظام دو قطبی در دوران جنگ سرد یعنی آمریکا و شوروی در دوران جنگ تحمیلی حمایت‌های زیادی از عراق در قالب کمک‌های نظامی و تسلیحاتی، اطلاعاتی و مالی و اعتباری داشتند. آمریکا در دوران جنگ تحمیلی علاوه بر حمایت از عراق، از مخالفین نظام اسلامی در داخل و خارج کشور نیز حمایت‌های زیادی انجام داد. در نهایت هر دو ابرقدرت به تناسب منافع ملی خود در سطح منطقه یا جهان از کارت سازمان ملل نیز در جهت حمایت از عراق و مقابله با ایران استفاده کردند.

نمودار ۱۱: راهبردهای حضرت امام در مولفه «نقش قدرت‌های جهانی در جنگ تحمیلی»

۷-۱-۵) مفاهیم و راهبردهای دفاعی حضرت امام در مولفه «فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح»

الف) مفاهیم دفاعی مولفه «فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح»

یکی دیگر از مولفه‌های مهم سیاست دفاعی کشورها بحث ساختار سازمانی، فرهنگ و رفتار سازمانی در نیروهای مسلح است. در قدرت و توانمندی نیروهای نظامی عواملی چون ساختار سازمانی کارآمد، فرهنگ سازمانی جامع و بومی‌گرا و رفتارهای سازمانی موفق و مثبت‌گرا تاثیر بسیاری دارند (احمدی زاده و همکاران ۱۳۹۶؛ نیکوکار و همکاران، ۱۳۹۲، عسکری و همکاران ۱۳۹۷). البته به دلیل اهداف و مأموریت‌های مشابه سازمان‌های نظامی در سراسر جهان، چون دفاع از مرزها و تمامیت سرزمینی کشور، محافظت از جان، مال و ناموس ملت‌ها؛ برخی ویژگی‌های سازمانی و فرهنگ سازمانی بین همه ارتش‌ها مشترک است. لکن در زمینه عناصر و ارزش‌های فرهنگ سازمانی در نیروهای مسلح ایران با برخی شاخص‌ها و معیارهای خاص چون خدامحوری، ولایت‌مداری، ظلم‌ستیزی، رحمت و عطف در برخورد با مردم و معنویت‌گرایی و تقید به آموزه‌های دینی روبرو هستیم. این ارزش‌ها و شاخص‌ها برگرفته از دین مبین اسلام و ارزش‌های انقلاب اسلامی است و به منزله فرهنگ محوری و مسلط سازمان‌های نظامی و انتظامی و ماهیت انقلابی آنها مطرح هستند (نیکوکار و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۷). بیانات حضرت امام در طی سال‌های دفاع مقدس در مورد نیروی‌های نظامی نشان‌دهنده این موضوع است که ایشان نیز به عنوان یک فقیه و مجتهد دینی و همچنین آگاه به مسائل نظامی جنگ تحمیلی، مجموعه شاخص‌ها و ارزش‌هایی را برای عملکرد مطلوب نیروهای نظامی مطرح کرده‌اند که می‌توان آنها را در قالب «مولفه فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح» از منظر حضرت امام مطرح کرد. در همین زمینه،

جدول زیر مهمترین مفاهیم دفاعی مولفه «فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح» را از دیدگاه حضرت امام(ره) و بر اساس تحلیل محتوی متن صحیفه امام (ره) نشان می دهد.

جدول ۸: مفاهیم نهایی مولفه «فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح» در دوران دفاع مقدس

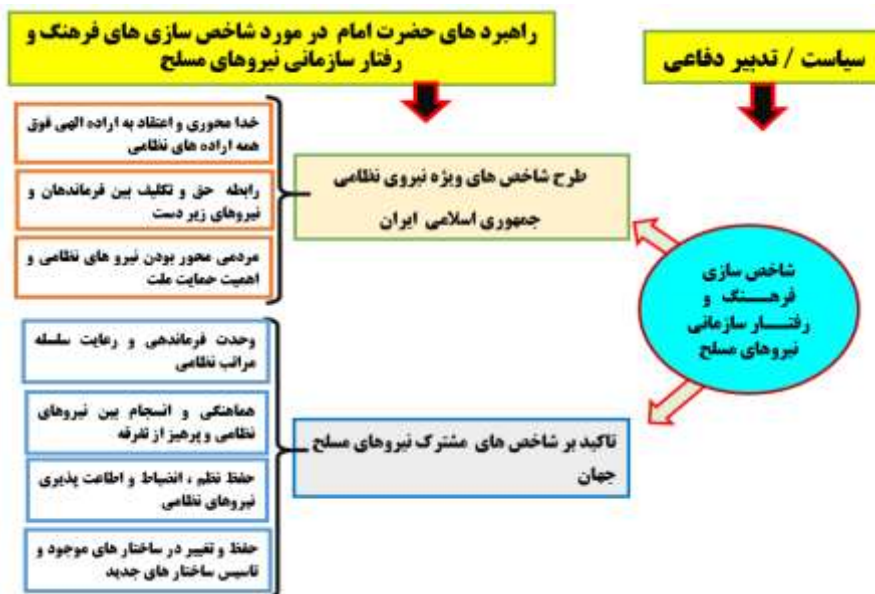
مفاهیم دفاعی	مولفه دفاعی
وحدت فرماندهی و رعایت سلسله مراتب نظامی	شاخص سازی فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح
خدا محوری و اعتقاد به اراده الهی فوق همه اراده های نظامی	
هماهنگی و انسجام بین نیروهای نظامی و پرهیز از تفرقه	
حفظ نظم، انضباط و اطاعت پذیری نیروهای نظامی	
رابطه حق و تکلیف بین فرماندهان و نیروهای زیر دست	
حفظ و تغییر در ساختارهای موجود و تاسیس ساختارهای جدید	
مردمی محور بودن نیروهای نظامی و اهمیت حمایت ملت	

ب) راهبردهای دفاعی مولفه مولفه «فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح»

نمودار زیر راهبردهای حضرت امام را در قالب شاخص سازی فرهنگ و رفتار سازمانی در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران نشان می دهد. بر اساس مفاهیم برگرفته شده از متن صحیفه امام(ره)، می توان گفت حضرت امام برای تبیین شاخص های مد نظر خود در مورد فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران دو راهبرد را مد نظر داشته است. راهبرد اول، طرح شاخص هایی است که به دلیل ماهیت آنها می توان گفت اختصاص به نیروهای نظامی جمهوری اسلامی ایران دارد. در راس این شاخص ها، خدا محوری و اعتقاد به قدرت مطلق خداوند در همه پدیده ها قرار دارد. نیروهای نظامی در کشورهای مختلف جهان به دلیل داشتن توان جسمی بالا و همچنین در اختیار داشتن سلاح و تجهیزات مدرن و قدرتمند، غالباً دارای روحیه خود محور و متکبرانه ای هستند. در حالیکه در منطق عقیدتی و فکری حضرت امام به عنوان یک رهبر سیاسی و فقیه دینی، همه قدرت ها از آن خداست و اراده الهی فوق همه اراده ها است و نیروهای نظامی جمهوری اسلامی ایران باید این باور و عقیده را در ذهن و رفتار خود متجلی نمایند که: «ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى». شاخص ویژه دیگر مد نظر حضرت امام در این زمینه، اعتقاد به رابطه حق و تکلیف بین فرماندهان و نیروهای تحت امر آنان است. در فرهنگ سازمانی نیروهای نظامی کشورها، معمولاً رابطه یکسویه ای بین فرماندهان و نیروهای تحت امر آنها وجود دارد و حداکثر این است که قوانینی برای رعایت حقوق زیر دستان وضع می شود. حال آنکه در فرهنگ سازمانی نیروهای نظامی در تراز اسلامی رابطه حق و تکلیف بین فرمانده و نیروهای زیر دست وجود دارد. سومین شاخص ویژه مد نظر حضرت امام برای نیروهای مسلح،

مردمی بودن این نیروها است. در واقع حضرت امام اعتقاد دارند، بر خلاف رژیم طاغوت که نیروهای نظامی کشور در خدمت شاه و رژیم بوده است، نیروی نظامی در جمهوری اسلامی ایران باید در خدمت ملت و منافع ملت باشد و قدرت نیروی نظامی هم به پشتوانه ملت است.

نمودار ۱۲: راهبردهای حضرت امام در مولفه «فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح»

منبع: زرقانی، ۱۴۰۰: ۶۵۴

نتیجه گیری

جنگ و تجاوز نظامی، از آن حیث که پیامدهای منفی متعددی بر امنیت ملی کشورها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و سیاسی دارد، جزء بزرگترین و مخاطره انگیز ترین بحران ها در سطح ملی محسوب می شود. جنگ تحمیلی عراق علیه ایران که با پشتیبانی کامل تسلیحاتی، تجهیزاتی، اطلاعاتی و مالی قدرت های جهانی و کشورهای منطقه همراه بود و در اوضاع نابسامان سال های اول پیروزی انقلاب اسلامی صورت گرفت از این دسته بحران ها محسوب می شود. این بحران و تهدید امنیتی با درایت و مدیریت حکیمانه حضرت امام و همراه ساختن نظام اجرایی و ملت به نحو خوبی مدیریت شد. مطالعه شیوه مدیریت حضرت امام در دفاع مقدس و دیدگاهها و رویکردهای مختلفی که ایشان در مدیریت این بحران داشتند از منظر دانش

مدیریت بحران از حیث نظری و کاربردی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. از اینرو ضرورت دارد شیوه مدیریتی حضرت امام در دفاع مقدس مورد بررسی و تحلیل موشکافانه قرار گیرد، هدفی که این پژوهش نیز در صدد آن بود و تلاش شد تا با بررسی و واکاوی بیانات و پیام های حضرت امام در قالب متن صحیفه امام(ره)، مهمترین راهبردهای دفاعی مد نظر ایشان مورد شناخت و تبیین قرار گیرد.

اساساً تحقیق در مورد اندیشه های امام (ره) به دلیل ویژگی های شخصیتی، دینی و علمی امام دشوار است به ویژه پژوهش در مورد اندیشه های دفاعی و نظامی ایشان بسیار دشوار تر می باشد. این امر به این دلیل است که حضرت امام یک صاحب نظر و متخصص نظامی محسوب نمی شود و لذا دایره اندیشه نظامی ایشان نسبت به حوزه های دیگر مانند اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بسیار محدود تر است. ضمن اینکه نگرش ایشان به موضوع جنگ و جهاد مانند اغلب حوزه های دیگر اساساً مبتنی بر رویکرد فقهی و دینی ایشان است. طبیعتاً اندیشمندان و پژوهشگرانی که در حوزه دفاعی - امنیتی صاحب نظر هستند، آشنایی کافی با حوزه فقهی و دینی ندارند و بر عکس اندیشمندانی که در حوزه دینی و فقهی متخصص هستند، با مفاهیم و ادبیات نظامی و دفاعی چندان آشنایی ندارند. براین اساس، در این پژوهش تلاش شد در مرحله اول به آثاری که به بررسی نگرش و رویکرد دینی و فقهی امام (ره) به موضوع جهاد و دفاع پرداخته اند مراجعه شود. در ادامه کار، با مراجعه به منابع و آثار تخصصی نظامی و دفاعی، مفاهیم، مولفه ها و نظریه های مرتبط با دفاع مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت مدل ابعاد و مولفه های سیاست دفاعی هانتینگتون به عنوان مدل مفهومی پژوهش برای بررسی مفاهیم و راهبردهای دفاعی مد نظر حضرت امام در دوران دفاع مقدس ملاک قرار گرفت. با عنایت به اینکه حضرت امام یک شخصیت و صاحب نظر نظامی محسوب نمی شدند، طبیعتاً نمی توان انتظار داشت در بیانات و پیام های ایشان مفاهیم و مولفه های نظامی همانند سخنان یک شخصیت نظامی وجود داشته باشد. بر این اساس، تلاش شد تا مولفه های نظامی مدل هانتینگتون به نوعی بومی سازی و معادل سازی شود و مولفه های دفاعی مرتبط با دیدگاههای حضرت امام در متن صحیفه مفهوم سازی شود و در نتیجه هفت مولفه اصلی شامل (فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح، تامین هزینه های جنگ، عملیات روانی در دفاع مقدس، اخلاق اسلامی در جنگ، شاخص های نیروی نظامی مطلوب، نقش قدرت های جهانی در جنگ و نقش و کارکرد بسیج مردمی) به

عنوان مولفه های دفاعی نهایی مبنای کار قرار گرفتند. در مرحله بعد با مبنا قرار دادن این مولفه ها و به شیوه تحلیل محتوی کمی و کیفی با دو رویکرد قیاس و استقراء متن صحیفه مورد بررسی در چند مرحله قرار گرفت و در نهایت مفاهیم اصلی مرتبط با مولفه ها مشخص شد. در نهایت، بر مبنای این مفاهیم و بر اساس فرایند «مقوله بندی»، راهبردهای دفاعی مد نظر حضرت امام مبنی بر بیانات و پیام های ایشان در متن صحیفه احصاء و تدوین شد.

- آزادمرزآبادی، اسفندیار؛ مقتدایی، کمال و آریاپوران، سعید (۱۳۹۲). «اثربخشی آموزش ذهن آگاهی بر علائم روانشناختی جانبازان با اختلال استرس پس از سانحه»، مجله علوم رفتاری، ۷(۱)، صص ۷۴-۶۷.
- افروز، غلامعلی و ویسمه، علی اکبر (۱۳۸۰). «بررسی رابطه‌ی میزان افسردگی فرزندان پسر جانبازان و نحوه‌ی ارتباط با پدرانشان»، مجله‌ی روانشناسی و علوم تربیتی، س ۳۱.
- بیاتانی، محمد (۱۳۹۰). اثر بخشی آموزش خودکارآمدی و خودگردانی تحصیلی دانش آموزان. پایان نامه کارشناسی ارشد، منتشر نشده، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- خوراسگانی، ربانی (۱۳۸۶). جامعه شناسی جنگ، تهران: انتشارات فیروز.
- شایان، فاطمه (۱۳۸۶). نگاه واقع گرایانه به مشکلات جانبازان، روزنامه‌ی رسالت، ش ۶۲۸۰.
- شولتز، دوان (۱۹۹۰). نظریه های شخصیت، ترجمه یوسف کریمی، فرهاد جمهری، سیامک نقش بندی، بهزاد گودرزی، هادی بحیرایی و محمدرضا نیکخو (۱۳۹۵). تهران: انتشارات ارسباران.
- عبری، موسی (۱۳۷۹). بررسی وضعیت آسیب دیدگان جنگ تحمیلی، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman.
- Blomquist, T., Dehghanpour Farashah, A., & Thomas J. (2016). Project management self-efficacy as a predictor of project performance: Constructing and validating a domain-specific scale. *International Journal of Project Management*, 34(8), 1417-1432.
- Carr, A. (2011). *Positive psychology*: Routledge.
- Halstead, E., Ekas, N., Hastings, R. P., & Griffith, G. M. (2018). Associations between resilience and the well-being of mothers of children with autism spectrum disorder and other developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(4), 1108-1121.
- Mesurado, B., Malonda Vidal, E., & Mestre, A. L. (2018). Negative emotions and behavior: The role of regulatory emotional self_ efficacy. *Journal of ADOLESCENCE*, 64, 62-71.
- Milioni, M., Alessandri, G., Eisenberg, N., Castellani, V., Zuffianò, A., Vecchione, M., & Caprara, G. (2014). Reciprocal Relations between Emotional Self-Efficacy Beliefs and Ego-Resiliency across Time. *Journal of Personality*, 83(5), 552-563.
- Schutte, N.S., Malouff, J.M., Simunek, M., McKenley, J. & Hollander, S. (2002). Characteristic emotional intelligence and emotional well-being. *Cognition and Emotion*, 16, 769-785.
- Seon Ahn, H., Bong, M., & Kim, S. (2017). Social models in the cognitive appraisal of self-efficacy information. *Contemporary Educational Psychology*, 48, 149-166.
- Sohail, N. (2013). Stress and academic performance among medical students. *J Coll Physicians Surg Pak*, 23(1), 67-71.
- Strobel, M., Tumasjan, A., & Sporle, M. (2011). Be yourself, believe in yourself, and be happy: self-efficacy as a mediator between personality factors and subjective well-being. *Scand Journal Psychol*, 2(1), 43-48.
- Tella, A. (2011). An assessment of mathematics self-efficacy of secondary school students in osun state, Nigeria. *IFE Psycholog*, 19 (1), 430-440.

- Zhu, B., Chen, C., Shi, Z., Liang, H., & Liu, B. (2016). Mediating effect of self-efficacy in relationship between emotional intelligence and clinical communication competency of nurses. *International Journal of Nursing Sciences*, 3(2), 162-168.
- Zimmerman, B.J, Bandura, A. & Martinez-Pons, M (2008). Self-Motivation for academic attainment: The role of self-efficacy beliefs and personal goal-setting. *Review of Educational research*, 29(3), 663-676.